

БЕЗПЕЧНА ПОВЕДІНКА ЯК СКЛАДОВА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Головною цінністю сучасності є людина, її інтереси, здоров'я і безпека. Втім життєвий досвід людства засвідчує, що середовище перебування людини стає все більш потенційно небезпечним. Вчені (В.О. Кузнєцов, В.М. Заплатинський тощо) зазначають, що сьогодні неможливо розробити абсолютно безпечний вид діяльності людини (абсолютно безпечну техніку або технологічний процес, вид учбових занять тощо). Тобто у жодному виді діяльності людини не може сподіватися на відсутність ризиків.

Погіршення здоров'я населення в цілому пов'язано не тільки з загальним забрудненням навколишнього середовища, але й зі збільшенням частоти проявів руйнівних сил природи, кількістю промислових аварій і катастроф, небезпечних ситуацій соціального характеру й відсутністю навичок розумної поведінки в повсякденному житті й у різних небезпечних ситуаціях [3].

Статистика свідчить, що надзвичайні ситуації в Україні, під час яких гине 0,1 відсоток населення країни, виникають у 7 разів частіше, ніж в економічно розвинених країнах. Третина аварій і нещасних випадків пов'язана з незнанням громадянами нашої країни елементарних правил поведінки в надзвичайних ситуаціях.

Загальновідомо, що підготовка людини до безпечного життя і діяльності потребує певних знань основ безпеки життєдіяльності та вміння їх практичного застосування. Натомість система освіти, як головний соціальний інститут, призначений вирішувати це завдання, не забезпечена спеціально підготовленими педагогічними кадрами, які б мали спеціалізацію з безпеки життєдіяльності. Слід зазначити, що тенденція посилення безпеки в повсякденному житті людини, постійного зростання кількості ризиків, що його супроводжують, в системі освіти близького зарубіжжя знайшла своє відображення у впровадженні не тільки спеціальних навчальних курсів, а й у цілеспрямованій підготовці фахівців [5].

У вітчизняній системі освіти це питання привертає значно менше уваги науковців і практиків. Дотепер у загальноосвітніх школах уроки з основ безпеки життєдіяльності проводять переважно вчителі, яким не вистачає навчальних годин з основного предмету.

Зрозуміло, що такий підхід не сприяє позитивному розв'язанню проблеми підготовки підростаючого покоління до безпечної життєдіяльності. Основною метою нашої статті є обґрунтування безпечної поведінки людини як складової життєдіяльності сучасної людини.

Термін „життєдіяльність” складається з двох значень: життя та діяльність, що проявляються людиною в системі як життєдіяльність. Життя – це вища, порівняно з фізичною та хімічною, форма існування матерії, що здатна до розмноження, росту, активної регуляції своїх функцій, до різних форм руху, діяльності. У свою чергу діяльність – специфічна форма відношення людини до навколишнього світу, зміст якого складає його доцільна зміна та перетворення в інтересах людей. Під діяльністю розуміють специфічно людську форму активності, яка є необхідною умовою існування людського суспільства, а зміст її полягає в

доцільній зміні та перетворенні життя в інтересах людини та навколишнього середовища.

Отже життєдіяльність – це специфічна форма активності людини, що охоплює всю різноманітність її взаємодії з середовищем існування; це властивість людини не просто діяти в навколишньому життєвому середовищі, а процес збалансованого існування та саморегуляції індивіда, групи людей, суспільства і людства в єдності їх вітальних потреб і можливостей [1]. Життєдіяльність людини – це забезпечення життя через діяльність, яка може проявлятися у спілкуванні, грі, навчанні і праці. Важливо, щоб у процесі життєдіяльності ніщо не загрожувало людині, не завдавало шкоди її життю.

Безпека – поняття, яке формулюється завжди відносно людини, суспільства, держави, навколишнього середовища тощо. Безпека людини торкається сутності людського життя її сфери діяльності. На побутовому рівні безпека усвідомлюється кожною людиною як запобігання хворобам, вимкнення світла, газу, приладів, води тощо. Дещо інше визначення поняття безпеки пов'язано з ризиком: безпека – це відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдати будь-якої шкоди людині [3].

У тлумачному словнику сучасної української мови „безпека” розглядається як стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [2]. „Безпечний” – 1) який не криє в собі небезпеки, або захищає кого – що-небудь від небезпеки; 2) якому не загрожує небезпека, гарантований від небезпеки; 3) який не завдає, не повинен завдати шкоди. Поняття протилежного смислу – „небезпека” розуміється як можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і таке інше, тобто стан, коли кому – чому-небудь щось загрожує. Небезпеки – це такі впливи, котрі можуть наносити збитки здоров'ю людини, створювати загрозу життю та ускладнювати функціонування різних органів організму людини; негативний тиск на людину оточуючого середовища, виробничої сфери, соціально-політичних ситуацій.

Сьогодні, безпека життєдіяльності – це не тільки спосіб існування людини, а й галузь знань, що вивчає проблеми безпечної перебування людини в довіллі в процесі різних видів діяльності (у тому числі трудової). Безпека життєдіяльності цікавиться людиною у всіх життєвих обставинах і спрямована на формування безпеки і попередження небезпеки шляхом вивчення загальних закономірностей виникнення небезпек, їх властивостей, наслідків їхнього впливу на організм людини, основи захисту здоров'я та життя людини і середовища її проживання від небезпек. Безпечна поведінка уявляє собою найбільш доцільну форму прояву активності людини в навколишньому середовищі.

Поведінка, за визначенням С.Д. Максименко, це своєрідна активність, прояв життєдіяльності живих істот, спосіб, в якій вони пристосовуються до свого оточення й задовольняють свої біологічні вітальні потреби; найзагальніша форма цілісного вияву активності особистості як суб'єкта [4]. Поведінка як категорія для позначення сукупності дій тварин і вчинків людини, у тварин має головним чином інстинктивне підґрунтя, у людини вона є результатом переважно усвідомлених дій. З погляду суспільства поведінка

людини дістає певну політичну, моральну, естетичну та інші оцінки. Поведінка людини детермінується матеріальними умовами життя, видом діяльності та істотно залежить від типу нервової системи, структури і спрямованості психіки. Суттєвою ознакою є те, що ситуації, які супроводжують поведінку людини надзвичайно динамічні, мінливі. Тому поведінка є багаторівневою, поліфункціональною системою.

У небезпечних ситуаціях поведінка людини визначається його суб'єктивними уявленнями про безпеку і характеризується первинним занепокоєнням, яке викликано безпорадністю, народжується почуття ворожості до навколишнього середовища [1]. Для побудови своєї поведінки в конкретній ситуації людина використовує інформацію, що надходить ззовні (зовнішню), і інформацію, що утримується у його мозку (внутрішню). При цьому питома вага зовнішньої і внутрішньої інформації може варіювати. В кожній ситуації поведінку людини можна назвати безпечною в тому випадку, якщо вона формується на основі природних інстинктів, з одного боку, і виходячи з особистого досвіду, під час надбання практичних навичок безпеки життєдіяльності з другого. Безпечна поведінка – це своєрідна активність, яка не несе в собі небезпеки, захищає людину від небезпеки; гарантує захист від небезпеки; не завдає шкоди особистості та довколишньому середовищу.

Надбання досвіду безпечної поведінки в критичних умовах дітьми історично пов'язувалося з процесом соціалізації і надбанням таких якостей дорослого, як відповідальність за свої вчинки, почуття громадського обов'язку, наполегливість у досягненні мети, стійкість проти стресових впливів, а перед навіть здатність до продуктивних компромісів і колективної діяльності.

Доросла людина у звичайних умовах не зосереджує свою увагу на більшості поведінкових рішень, тому що з дитинства вони пройшли вольовий контроль і контроль свідомості, соціальний відбір і через заохочування й покарання закріпилися як альтернативні програми або стереотипи поведінки [1].

Натомість іноді людина сама прагне йти назустріч небезпеці, що включає «бажання гострих відчуттів» як спонукання, обумовлене досвідом подолання небезпеки, соціальні установки, що диктують перевагу ризикованих дій («ризик - шляхетна справа») тощо.

Сучасна людина – людина XXI сторіччя – відрізняється від покоління двох світових війн, революцій, перебудов, нововведень XX віку. З розвитком технічного прогресу, зі змінами в розумовій діяльності громадян, покращенням побутових умов життя у людини з'явилися нові небезпеки, нові критичні ситуації, які потребують негайного вирішення і ліквідації: тероризм, нові інфекційні захворювання і нові захворювання взагалі, стресові стани тощо. З появою величезної кількості автомобільного транспорту, підвищення рівня авіа - перевезень, промислових викидів у повітря, воду, ґрунт, довело до того, що планета Земля перебуває в критичному стані. Така ситуація негативно відображається на стані здоров'я населення планети, і світова спільнота повинна миттєво реагувати: на загрози парникового ефекту, на підвищення кількості кислотних дощів, на забруднення атмосферного повітря, безпечність використання різних видів палива для здобуття енергії тощо.

Виробниче середовище сучасності відрізняється більшою автоматизацією, використанням цифрових технологій, більшою шкідливістю у вигляді різноманітних випромінювань, токсичністю, травматизмом тощо. Така ситуація від людини вимагає знання правил безпечної поведінки під час аварії (на хімічно -, радіоа-

ктивно -, біологічно - небезпечних об'єктах), швидкого відгуку, допомоги один одному і собі особисто.

Зміни у побутових умовах існування сучасної людини потребують не тільки загальних знань безпечної поведінки, а і навичок надання першої медичної допомоги у невідкладних станах; вміння безпечно користуватися безліччю побутових приладів і побутової хімії.

Отже, небезпеки існування людини з кожним днем зростають, і сучасним мешканцям планети Земля, які не встигають за технічним прогресом, за зростом екологічних, природних, технічних небезпек життєво необхідно знати основні положення безпеки життєдіяльності і принципи запобігання цим небезпекам.

По-перше, це ситуації, що пов'язані з ризиком у побуті: отруєння, утоплення, ураження електричним струмом та електричним розрядом, ураження радіацією, термічного ураження, пошкодження під час скупчення людей, укусів тварин, комах, рептилій тощо, зараження збудниками інфекційних хвороб, ураження під час дорожньо-транспортних пригод, насильництва, виникнення станів, що приводять до самогубства та інше.

По-друге, це ситуації, під час яких людина повинна бути здатна надати першу медичну допомогу в невідкладних, тобто загрозових для життя, станах: порушення серцевої діяльності, зупинка серця, непритомність, раптового припинення дихання, задусі, отруєннях, утопленні, опіках, обмороженнях, переломах тощо.

По-третє, це ситуації, коли необхідно адекватно діяти в типових аварійних ситуаціях: викиди отруйних речовин, транспортні пригоди (автомобільні, авіа, водні тощо), руйнування будівель, споруд тощо.

По-четверте, ситуації, які потребують збереження здоров'я особистості (фізичного, морального, психологічного і соціального) та захисту права особи стосовно безпеки, соціальні небезпеки, пов'язані із зловживанням алкоголю, наркоманія, низького життєвого рівня та інше [3].

Всі екстремальні події, які супроводжують життєдіяльність людини, викликають різні психічні стани. На початку виникнення надзвичайної ситуації, стихійного лиха поведінкові реакції людини мають вітальну спрямованість, обумовлені інстинктом самозбереження. Гіпермобілізація в початковий період небезпеки притаманна практично всім людям, але, якщо вона співпадає з панічним станом, то може і не призвести до рятування. Це трапляється тому, що постраждалий втрачає орієнтації, виникає порушення у співвідношенні між основними і вторинними діями, розпад структури дій і операцій, загострення захисної реакції, відмова від діяльності чи гибель. Статистика свідчить, що тільки 30% людей, які потрапили в екстремальні ситуації на декілька годин, можуть набути підвищену працездатність і цим можуть себе врятувати. А в більшості людей, без достатнього попереднього тренування, часто виникає страх, розпач, паніка і навіть ступор, котрі негативно впливають на здатність людини раціонально діяти, повноцінно використати надбане раніше знання в небезпеці.

Отже, з ускладненням умов життєдіяльності людини – ускладнюється і поведінкова реакція людини на різноманітні ситуації. Для сучасного чоловіка безпечна поведінка стає нагальною потребою для забезпечення свого існування без перешкод і небезпек. Людина повинна вміти переборювати гострі життєві ситуації і вміти діяти в екстремальних умовах. І цього потрібно навчати.

У надзвичайних умовах часто виникає необхідність вибору кращого варіанту поведінки, при цьому в першу чергу йде звернення до „підсвідомого”. У випадку благополучного результату кажуть про „підсві-

домий вибір” поведінки. Якщо підсвідомі варіанти поведінки не задовольняють або їх виконати неможливо, то „включається” свідомість. Процес „свідомого вибору” – творчий процес, якому передують емоційне навантаження або навіть стрес. Цей процес включає декілька відомих стадій: збір і оцінка інформації про надзвичайний стан, підготовка варіантів поведінки (дій), вибір однієї із альтернатив приймання рішення. Приведена схема вибору поведінки достатньо умовна і є сильним спрощенням природно виникаючих у свідомості процесів [1].

Сьогодні результати досліджень дозволяють зазначити способи зниження небезпеки, небажаних наслідків, які обумовлені психологічними факторами ризику. Це:

1) підвищення загального рівня знань, вмінь та навичок щодо безпечної поведінки у повсякденні за допомогою освітніх закладів;

2) підвищення професійної компетентності і досвіду, у тому числі тренування професійної поведінки під час аварійних та екстремальних ситуацій (на тренажерах, манекенах тощо);

3) підвищення емоційної стійкості і здатності до самоуправління, саморегуляції свого емоційного стану і поведінки;

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпека життя і діяльності та здоров'я учнівської молоді: Збірник наук. праць: Педагогічні науки; Матеріали науково - практич. конференції – Бердянськ: БДПІ. – 2003. - №1, Ч.1,2. – 245с. (243с).

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови // Уклад. і головний Ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перезн”, 2001. – 1440с.

3. Концепція освіти з напрямку „Безпека життя і діяльності людини” / Кузнецов В.О., Мухін В.В., Бузов О.Ю., Сидорчук Л.А., Шкробець С.А., Заплатин-

4) підвищення відповідальності, дисциплінованості, готовності до виконання вимог безпеки праці, безпеки особи;

5) підвищення, тренування уваги, пам'яті, мислення та інше.

Зазначені способи неможливі без втручання освітніх закладів різного рівня: загальноосвітньої школи, вищих навчальних закладів. Основи безпечної поведінки школяра не можуть формуватися без участі вчителів та батьків, у студентів – основне джерело знань та вмінь безпечного поводження у навколишньому, побутовому, соціальному, техногенному середовищі - це викладачі курсів „Безпека життєдіяльності”, „Психологія”, „Екологія”, „Охорона праці”, „Цивільна оборона” тощо. Отже, процес навчання безпечної поведінки повинен охоплювати весь період життя людини, враховуючи постійну зміну факторів ризику та складність впливу на поведінку людини. При цьому пріоритетним напрямом підготовки майбутніх педагогів слід вважати формування правильної соціальної позиції особи щодо власної безпеки, мотивація її безпечної поведінки в побуті, на виробництві, в інших сферах життєдіяльності, засвоєння певних знань та вмінь. Як це забезпечити – предмет і завдання нашого подальшого дослідження.

ський В.М. // Інформаційний вісник Вища освіта. – К.: Видавництво науково-методичного центру вищої освіти МОН України. – 2001. - №6. – С.6-17.

4. Загальна психологія. Підручник / За загальною ред. Акад. С.Д. Максименка. – 2-ге видання. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 704с.

5. Чернишова С. Проблеми безпеки життєдіяльності в змісті шкільної освіти: досвід Естонії та України // Рідна школа. – 2001. - № 11. – С.48-51.

Подано до редакції 30.11.05

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются безопасное поведение как составляющая жизнедеятельности современного человека и приоритетные направления в подготовке будущих учителей.

SUMMARY

The article describes safety behaviour as a part of modern human life activity; the author describes some priority trends in training future teacher.